

DÍLO JANA MUKAŘOVSKÉHO V LETECH 1945–1948 JAKO PROBLÉM ODPOVĚDNOSTI

Zatímco autoři odcházejí a díla zůstávají, přicházejí dějiny se svými nároky: osobnost promění v nositele myšlenky, dramata hledání a poznávání znehybní na příslušném místě historického vývoje, neuspořadatelné zarovnají do zákrytu, neuchopitelné polapí v síti pochopitelných příčin a logických následků, a je-li to jen trochu možné, zasejí semínko budoucích legend a mýtů.

Také díky tomu je dnes dílo Jana Mukařovského vnímáno jako základ české moderní literární vědy a estetiky, zatímco v kontextu evropského uměnovědného strukturalismu se považuje za jeden z jeho nejvýraznějších raných projevů. Způsob edičního uspořádání i odborné komentáře k nim však naznačují, že těmto představám odpovídá – a rovněž tak živou součástí literárního diskursu zůstává – jen to, co bylo napsáno do roku 1948. Mukařovského kritika strukturalismu v roce 1951 otevřela v jeho působení novou kapitolu. Její historická interpretace, započatá v 60. letech, poukazuje hlavně na vnější politické a ideologické okolnosti poučovacího režimu, pod jejichž vlivem měl Mukařovský dospět až k fatální revizi své předcházející práce. Zatímco lidská dimenze této proměny po desítkách let už dávno vybledla, dílo zůstává jako trvalá hodnota, na domácí půdě ušetřeno dokonce i zásadní kritické reflexe. Třebaže se v něm zřetelně rýsuje několik – Mukařovským stále znovu a z různých stran nahlížených – problémů, je vnímáno jako koncepčně homogenní celek, který byl částečně narušen vnějšími vlivy.

Takto stabilizovaný obraz autorova vědeckého odkazu připouští otázku, zda právě souborem prací z let 1945–1948 neprochází hranice, oddělující na jedné straně články s těžištěm v odborné tematice, od projevů, v nichž reakce na aktuální dobovou situaci převažuje nad akademicky ne-

zaujatým pojednáním daného tématu. Potíž je ale v tom, že takovému dělení, jež by umožnilo zabývat se pouze tou podstatnou a z hlediska teoretické koncepce relevantní částí, odporuje samotná povaha jedněch i druhých textů. Vše naopak svědčí o jejich vnitřní provázanosti, a to i navzdory rozdílným cílům, které vznik jednotlivých článků předurčovaly: jako by texty, vztahující se k vlastní doméně Mukařovského myšlení prostupovalo echo společenských událostí a naopak, vyjádření reflexe dobového dění bylo spoluurčováno paradigmatem vědeckého poznání. Tato zvláštní situace se dožaduje pozornosti a zároveň i poněkud jinak kladených otázek. Především se lze ptát, zda je opravdu nutné nechat autora odejít a reflektovat jen věcnost díla? A dále: není snad možné chápat obě složky - *tvůrce a dílo, člověka a vědce* - jako jednotu, která různými cestami hledá způsob, jak vyjádřit svůj postoj ke světu?

Složení a charakter textů Mukařovského z let 1945–1948 naznačují, že projevy tohoto vztahu jsou výraznější a jeho důsledky, zvláště v následujících letech, dalekosáhlejší, než bývá v „odosobněném“ vědeckém poznání obvyklé. Odtud vyplývá otázka, která povede celou následující úvahu: *jaká je souvislost mezi noetickými východisky badatele a jeho eticko-společenskou orientací?* K tomu je třeba dodat, že tuto vazbu nebudu sledovat jako bezprostřední, přímočarou kauzalitu, nadřazující jednu složku druhé. Vycházím z představy dvou paralelních linií, jež se mohou za určitých okolností protnout, a tím změnit i svou dosavadní orientaci a hodnotové akcenty. V tomto přístupu není místo pro hledání psychologických a jiných motivací, a tím méně pro hodnocení.

Zmíněný aspekt komplexního pojetí tvůrčí osobnosti nebyl ostatně cizí ani Mukařovskému. V analýzách díla V. Vančury, jednoho z jeho nejbližších přátel, uplatňuje se dosti výrazně zřetel k osobnostním složkám tvorby. Vančurova tragická smrt tento aspekt v Mukařovského úvahách ještě posílila. V článku *O básníku a člověku* z roku 1945 se Mukařovský soustředil přímo k vysvětlení jednoty zákonitosti Vančurovy tvorby s etickými základy jeho postoje ke světu. Vycházejí z analýzy díla a veden současně intimněji podloženým vnímáním osobnosti dochází k závěru, který nepoukazuje na prosté biografické, psychologické nebo ideologické příčiny, nýbrž vyjadřuje obecnější, ke kořenům bytí směřující, pochopení vztahů mezi životem a tvorbou: „Motivy jeho činů, způsob, jakým se dával do podniků, které pokládal za obecně užitečné, to

vše bylo nesené oním patosem a řízeno oním řádem, které vyznačovaly z jeho díla.¹⁴

Otevřít tentýž ontologický aspekt pro porozumění vztahu člověk – vědec v případě Mukařovského předpokládá pokusit se alespoň naznačit, v čem se jeví „řád jeho díla“, a to především v textech ze sledovaného období. Vodítkem při tom budou některá z klíčových témat strukturalistické koncepce umění. Nepůjde však přímo o analýzu způsobu řešení daných problémů, nýbrž o interpretaci těchto postupů jako signálů (nebo příznaků) onoho hledaného „řádu“.

Z let 1946 a 1947 pocházejí dva články – *O strukturalismu a K pojmoslovi československé teorie umění* – určené pro zahraniční odbornou veřejnost. Oba mají charakter informativního výkladu, zaměřeného k základním pojmům jako *struktura, znakovost, funkce a vývoj umění*. Tím, že nejsou vztaženy k žádné speciální problémové otázce, ale naopak jsou zachyceny v jisté statičnosti, vystupují do popředí jejich konstitutivní rysy, které vyznačují směřování konceptu k postižení způsobu existence umění v aspektu individuálním (tvůrce, vnímatel), společenském a časovém. Přitom vlastním předmětem zkoumání je zde logika funkčního propojení těchto činitelů a východiskem k tomu předpoklad, že existuje princip, jenž udržuje jednotu struktury a zároveň umožňuje její proměny. Mukařovský ho shledává v empiricky doložitelných dialektických vztazích, jako je například vytváření a porušování estetických norem, prolínání individuálního a nadosobního, zákonitého a náhodného. S odvoláním na noetický materialismus, který označuje ze „druhou bytostnou vlastnost strukturního myšlení“ vyjadřuje přesvědčení, že „diferencovaná skutečnost existuje nezávisle na poznávajícím subjektu a že vztahy mezi složkami struktury mají platnost reálnou“¹⁵. Bez ohledu na to, v jakých konkrétních podobách se tyto vztahy projevují – zda jde o strukturu jednotlivého díla nebo národní literatury, o strukturu vývoje verše či celku umění, vždy je cílem takto založeného paradigmatu poznání určit sledované jevy jako součásti funkčního mechanismu, jehož pohyb má zdroj ve vyrovnávání protikladů.

Poznání obracejí pozornost k funkci jednotlivých složek a ke kauzalitě, která konstituuje daný systém (aniž by ho vázala k jedné podobě – neboť „...to, co podléhá stálým proměnám, jsou jejich souvztážnosti, ne

1 J. Mukařovský: *Kapitoly z české poetiky*, Praha 1948, s. 418.

2 J. Mukařovský: *Studie z estetiky*, Praha 1966, s. 117.

však složky samy³), umožňuje vidět uspořádanost, vnímat řád. Podobá se však také bodovému reflektoru, jenž ostře nasvěcuje sledovanou věc do podoby, v jaké ji chce vidět. To, co přitom zůstane skryto ve stínu, nepřestává existovat, pouze se v tomto aranžmá nemůže uplatnit. Strukturalistická koncepce ponechává v temných koutech zejména individuální složky existence umění. Třebaže se Mukařovský neúnavně snažil vtáhnout do světla svých „reflektorů“ i tyto jevy, ukázala se vždy jejich nenasvitelnost z daného noetického úhlu. Lze říci, že v pojmu individua vymezovaného vztahem k dílu, k hodnotě a k vývoji umění se rýsuje mez strukturalistické uměnovědy. Tím však právě tato problematika může, zřetelněji než jiné, odkrýt kritická místa noetických východisek strukturalismu.

Přeměně v součástku strukturního mechanismu se individuum vzpirá zejména ve vztahu k „objektivnímu vývoji umění“, který – jak říká Mukařovský ve stati *Individuum v umění* z roku 1937⁴ – je autonomní a „je řízen imanentní zákonitostí, jejímž pramenem je směřování k vlastní struktuře“. Nicméně z hlediska funkčních vztahů není tato skutečnost překážkou, protože „... imanentní zákonitost vyžaduje za svůj nutný protiklad náhodu vycházející vždy zvenčí, aby vyvolala pohyb. A úlohu této náhody přijímá právě individuum, především tak, že se stává nositelem různých vnějších vlivů (sociálních, ideologických), představujících nárazy, jež otřásají strukturou umění.“⁵ K téže otázce se Mukařovský znovu vrátí kolem poloviny 40. let. Ve stati *Individuum a literární vývoj* připomíná „dynamické pojetí osobnosti jako síly, která nepřetržitě uvádí vývoj literatury v pohyb“, ale hlavně zdůrazňuje, že „... za touto zákonitostí stále a nepřetržitě, jako její rub, působí skrytě náhoda, reprezentovaná individuem, čímž je pro nás pojem zákonitosti zbaven posledních stop kauzality“⁶. Třebaže tato formulace odkazuje ještě k polemice s pozitivistickým hledáním mimouměleckých příčin historického vývoje, samotné domyšlení funkce náhody je možné chápat také jako pokus o uvolnění prostoru osobnosti a o vyjádření určité míry „nesystémovosti“ individua. V dalších studiích na toto téma však opět silí akcent na zákonitost struktury a mechanismus jejího fungování.

3 Tamtéž, s. 118.

4 Tamtéž, s. 223.

5 Tamtéž.

6 Tamtéž, s. 234.

V přednášce z let 1946–1947 *Problémy individua v umění* je patrná snaha zapojit náhodu do systému nejen v dialektickém vztahu k vývojové imanenci, ale převést ji až na pozici objektivního činitele – na *nutnost* („... to, co se jevílo ze stanoviska vyvíjející se řady jako náhoda, je ze stanoviska širšího vývoje nutností“). Vztah mezi náhodou a nutností ve vývoji je pro Mukařovského noetickým problémem, jehož řešení vyžaduje určit jeden z obou pólů za základní: „Nuže, tento pól – bezpříznakové východisko – je zřejmě vývoj. Bez jeho zákonitosti nejsou dějiny vůbec možné. Individuum, to je druhý pól, příznakový, směrem k němuž vždy vývoj osciluje...“⁷ Podstatné na tomto určení je, že už vytváří hierarchii, podle níž se na lidskou individualitu v umění nahlíží jako na složku podřízenou odosobněnému konstruktu vývoje.⁸

Všechna podobná zjištění odpovídají na otázky *co individuum dělá?, na čem je závislé?, co může způsobit?* – ponechávají však stranou otázku základní: čím je individuum samo o sobě? Mukařovský si je tohoto problému vědom, neboť se ptá: „Jaký je vlastní základ, vlastní kořen individua?“ V odpovědi postihuje to, čím se bytí individua jeví věcně – to znamená „... v čistě lidském, antropologickém základu, který člověka řadí mezi ostatní oživené skutečnosti“⁹. Hledané podstatě však v zápětí dodá smysl ještě její funkce: „Jedinečné individuum slouží jako pojítka mezi objektivním vývojem umění a stabilní, neproměnnou lidskou přirozeností, antropologickou organizací člověka“.¹⁰

Ve světle takto natočeného „reflektoru“ ukazuje se individuum (ať již tvořící, či recipující) jako popsitelná a zařaditelná *věc* (je *pojítkem*, které *slouží*...), jež vyvolává stejným způsobem uchopitelné *události*. Ani náhoda, jež je výrazem individuality, není o nic méně určitá, neboť se vyjevuje ve všem, co nemá povahu zákonitosti a není projevem objektivní vývojové tendence. Ostatně v této podobě je náhoda stejně jen surovinou, jež dříve či později ponese pečeť uspořádání, zákonitosti.

7 J. Mukařovský: *Cestami poetiky a estetiky*, Praha 1971, s. 80.

8 S tím koresponduje i nadindividuaální pojetí struktury umění a odosobněné chápání individua-vnímatele, jenž je „... pouhý člen kolektiva, jednotka nemající jme individualizující určení než svou početní singularnost“ (Problémy individua in: *Cestami poetiky a estetiky*, Praha 1971, s. 58).

9 Tamtéž, s. 81.

10 Tamtéž. Srov. též formulaci v přednášce z poloviny 40. let *Básník a dílo*: „Každému individuu připadá ve vývoji básnictví jistá funkce, z jedné strany určená nadosobním vývojem, z druhé však určována silou individua, které se této funkce ujme, i kvalitou schopnosti, které individuum do služeb této funkce staví.“ (J. Mukařovský: *Studie z poetiky*, Praha 1982, s. 251)

Co si však stále padá přes okraj této šablony a mizí ve stínu: náhoda, jež by mohla být „beznadějná a bezvýhodná“, individuum, jenž by mohlo být „osamělým bodem“ nebo „romanticky jedinečné“. Mukařovský těmito charakteristikami nepřímou reaguje na jiná pojetí náhody a individua. Třebaže jsou tyto formulace dosti neurčité, lze za nimi vytušit vědomí o jevech a událostech, jež se nějakým způsobem stále vymykají dialektickému algoritmu struktury. Mukařovského koncepcí sice individualnost nepopírá, ani nevylučuje, avšak tím, že ji zapřáhá do soukolí svého mechanismu, vyprazdňuje ji a proměňuje v abstraktní kategorii, jež se může identifikovat zase jen prostřednictvím jevů sociálních, psychologických či antropologických.

V tom, co se ale tímto způsobem postihnout a zařadit nedá, vyjevuje se druhý pól lidské osobnosti, na němž – jak vysvětluje P. Ricoeur – lidské jednání souvisí spíše s *motivacemi* než s příčinami. Subjekt, jehož identitou je možnost volby a nepředvídatelných proměn v čase (tedy nikoli změn z „nutnosti“), nese v sobě, ve svém „osobnostním jádře“, počátek všech svých činů. V tomto smyslu nabývá individuum *etický* rozměr, z něhož vyplývá i *odpovědnost* za jednání.¹¹

Strukturalistická koncepce právě tento pól subjektu nepostihuje. Individuum zredukované na „věčně světský způsob bytí“ kráčí dějinami s vědomím svého poslání měnit je v souladu s nadosobní vývojovou tendencí. Odpovědnost, jež by vycházela z něho samého, za to nenesou. Jeho mravní povinností je naplňovat odpovědnost, kterou mu ukládá struktura v podobě „úkolů“.¹² Objektivizace, jakožto vůdčí tendence strukturalistické noetiky, dosahuje v této *odpovědnosti vůči fungování systému* svého vrcholu v tom smyslu, že do sebe vtahuje a fakticky si podřizuje etický rozměr subjektu – bez rozdílu, zda jde o básníka nebo o vědce. Úsilí umělecky stvořit nebo vědecky poznat řád má v takovém případě společné zázemí v ontologickém modelu světa, jenž se orientuje k objektivitě jevů a událostí, včetně *zpředmětnění subjektu*. Je přirozené, že v polyfonii všech tvůrčích aktivit svobodné společnosti se tyto vazby vnímají spíše jako specifická intelektuální nebo umělecká záležitost, aniž

11 P. Ricoeur: *Soi-même comme un autre*, Paris 1990. Podrobněji k tomu F. Karfik, Ricoeurova „Jermeneutika sebe“ in: *Kritický sborník* 1993, s. 41.

12 Například specifická poetika Vančurovy prózy je vysvětlena takto: „... jen tehdy, dovede-li umělec důsledně, s neodchylným vědomím závaznosti dopracovávat a domýšlet umělecký problém, který si vyvolil (nebo spíše: který mu byl uložen vnitřními i zevními potřebami a funkcemi literatury), koná podle svého nejlepšího uměleckého a mravního svědomí povinnost vůči národu...“ (J. Mukařovský: *Kapitoly z české poetiky II*, Praha 1948, s. 410).

by jeho důsledky nacházely uplatnění v širším kontextu. Za určitých okolností může být ale i tento duchovní potenciál vtažen do proudu celospolečenských změn a spolu s nimi začít prosazovat vizi světa založenou na svém ontologickém modelu. Pro část české vědy a umění se tato příležitost otevřela právě v prvních třech poválečných letech. Z tohoto hlediska dokládají texty Mukařovského specifický způsob propojení noetických východisek badatele s jeho eticko-společenskou orientací. Přiblížit povahu tohoto vztahu je úkolem další části úvahy.

II

Světová válka, zánik republiky, ohrožení samotné existence národa, rozpad mravních i kulturních hodnot – to vše změnilo obraz světa v chaotickou tříšť. Na jaře 1945 začínalo všechno znovu. Potřeba uspořádat věci lépe, nalézt pravé jistoty a trvalé hodnoty se stala naléhavější než kdykoli předtím. Jestliže selhala společnost, která mimo jiné stavěla na liberálních a individualistických postojích, bylo třeba při budování nového světa dbát zejména o řád, obnovu kontinuity a posílení vědomí soudržnosti se společenstvím. Oprávněnost tohoto požadavku stvrzovala Mukařovskému i revoluční proměna Ruska a obecně sílící levicové tendence. V tomto horizontu se pohybuje například jeho úvaha nad možnostmi naší budoucí kulturní orientace, která končí otázkou – konstatováním: „Nepatří zásadní výtěžky Říjnové revoluce již dnes celému lidstvu? A není tedy aktuálnější promýšlet možnost solidární spolupráce pokrokových sil všech národů při výstavbě nového poměru ke skutečnosti a nového společenského řádu, než uvažovat o tradičním rozlišování východu a západu?“¹³

Pro Mukařovského reflexe společenského dění této doby je příznačné, že se často dovolávají literárněhistorických skutečností a že celkově těží z noetického zázemí exaktně uvažujícího badatele. Blízkost obou postojů – občanského a vědeckého – nepochybně přispívala k tomu, že po roce 1945 vystoupily v Mukařovského odborných pracích do popředí některé rysy marxistické uměnovědné teorie, k nimž ostatně měl strukturalismus v určitých aspektech dosti blízko již ve 30. letech. Teoretický koncept nebylo přitom nutné nikterak měnit, stačilo v něm pouze přesunout akcenty.

¹³ K otázce tak zvané orientace, in: *Kapitoly z české poetiky I*, Praha 1948, s.281.

Například v článku *Básnické slovo a skutečnost* (1947), v němž Mukařovský vysvětluje specifickou funkci obrazného pojmenování, je poměrně úzké téma rozšířeno důrazem na úlohu, kterou má společnost při určování působnosti umění na skutečnost: „Vlastním iniciátorem není tu básnické slovo ani umění vůbec, nýbrž sám rozvoj národní společnosti, podněcovaný opět rozvojem hospodářským“¹⁴. V popředí stojí také otázka vztahu umění k ideové orientaci. V článku *Umění a světový názor* (1947) je ideový postoj člověka ke světu (Mukařovský o něm pojednává v aspektu filosofickém, noetickém a ideologickém) s odkazem na marxismus podmíněn výrobním procesem, „... který slouží k obhájení samé existence člověka a lidstva, jediný vykonává svými proměnami a zvraty skutečně iniciativní tlak na způsob, jakým se člověk ke skutečnosti staví“¹⁵. Jestliže takto chápaný světový názor není – jak říká Mukařovský – „... jen vně uměleckého díla jako něco jím vyjadřovaného, (...) nýbrž stává se přímo principem jeho umělecké výstavby...“¹⁶, připouští v podstatě možnost vztáhnout abstraktní model strukturní výstavby díla ke konkrétní světonázorové koncepci a její společenské axiologii.

Obdobné posuny v teoretickém uvažování jsou spojeny také s problematikou individua. Podmíněnost subjektu skutečnosti je v úvahách o básnickém pojmenování zdůrazněna způsobem, který výrok o logické funkci jedné složky systému – například: „osobnost básníka .... je do značné míry exponentem, ba nástrojem společnosti...“¹⁷ – sblíží s ideologicky příznakovým obsahem¹⁸. Lze tedy říci, že zatímco se v některých textech z obrazu individua vytrácí na jedné straně faktor „náhody“ a otevřené možnosti, rysuje se v nich na straně druhé cíl, k němuž má subjekt směřovat, a tím naplňovat i svůj historický „úkol“. Společenské dění, upnuté k představě nové, lepší společnosti, dodává rovněž tomuto abstraktnímu pojmu nejen konkrétní rysy, ale i závažnost činu, jehož dů-

14 J. Mukařovský: *Studie z poetiky*, Praha 1982, s. 146. Naznačuje to například i tento výrok: „Vývojové peripetie básnického jazyka ovšem odpovídají vnitřní vývojové logice básnictví, ale abstraktní potřeby, které z této logiky vyplývají, vydávají ze sebe konkrétní umělecký a jazykový tvar teprve ve vlně sociálních energií. Společnost je nejen nejvlastnějším nositelem, ale i tvůrcem básnického jazyka“ (Básnický jazyk a společnost, in *O básnickém jazyce. Cyklus rozhlasových přednášek*, Praha 1947, s. 51).

15 J. Mukařovský: *Studie z estetiky*, Praha 1966, s. 249.

16 Tamtéž.

17 J. Mukařovský: *Studie z poetiky*, Praha 1982, s. 146.

18 Srov. též J. Mukařovský: Uměnověda včera a dnes, *Lidové noviny* 25. 11. 1946: „Je jasné, že věda a umění mají svůj cíl mimo sebe, mají pomáhat vytvořit nového člověka.“ A dále tamtéž: „... víme dnes, že do záležitosti umění a vědy je možné zasahovat vůli, která, opírá-li se o skutečnost a její zákonitost, stává se objektivním činitelem“.

sledky přesahují oblast umění: „Právě dnes je otázka funkcí pro literaturu osudově důsažná. (...) Nyní si opět má získat možnost mnohostranného působení a přitom působení účinného. Má se stát spolubudovatelkou nové společnosti, její mentality, jejího poměru ke skutečnosti...“.¹⁹

Zdůrazňování některých aspektů strukturalistické teorie a potlačování jiných může připomínat vnější aktualizaci, vyjadřující snahu – jakkoli motivovanou – sblížit akademickou sféru s děním převratně se měnící doby. Domnívám se však, že prolnutí postoje vědeckého s občanským představuje u Mukařovského složitější a ve svých důsledcích fatálnější vztah. Pod vrstvou vnějších projevů, formulací a frazeologie lze postřehnout pohyb zcela opačný – přesahování noetického postoje z oblasti vědy do reflexe dění ve společnosti.

Mukařovského představa společenského uspořádání vyvstává z kontextu úvah věnovaných aktuálním kulturním problémům i tradičním strukturalistickým tématům, a předpokládá – stejně jako jeho uměnovědná koncepce – objektivní určování jevů a kauzality. Dialektika vztahů v jedné i druhé oblasti představuje řád, zákonitost. Ve struktuře společenského modelu neprojevuje se však jen jako funkce, nýbrž také jako axiologická kategorie, již naplňuje tradice hodnot vytvořených vývojem a směřujících dále do budoucnosti. Je příznačné, že do roku 1948 není Mukařovského představa nového řádu upřesněna žádným konkrétním politickým obsahem. Zato se v ní uplatňuje, neméně významně jako v koncepci umělecké struktury, princip vůdčí vývojové tendence, jenž umožňuje nadřazovat kolektivnost nad individuálností a kritérium objektivitativy nad subjektivním přístupem. Takto se Mukařovský už v roce 1946 zamýšlel nad postavením a úkoly inteligence v národním životě: „A zde je nejvlastnější a základní funkce inteligence...: domýšlet za celek a v jeho prospěch. Cítit se v jedno s lidem. Pochopit, že inteligence, má-li zejména dnes splnit svou historickou úlohu, musí stát na straně sociálního a kulturního pokroku proti silám reakčním. Vidět skutečnost v celé její složitosti, zabráňovat tomu, aby detailu byla přikládána větší závažnost než celkové souvislosti věcí a dějů. Posuzovat zájmy jednotlivců i jednotlivých skupin, na př. profesionálních, ze stanoviska prospěchu celkového. Poznávat nutnosti, které věčná situace přítomnosti ukládá a nehledat zlou vůli tam, kde působil tlak objektivních příčin“.²⁰

19 Srov. Zúčtování a výhledy, in: *Kapitoly z české poetiky I*, Praha 1948, s. 241.

20 *Rudé právo* 9. 1. 1946.

Zpředmětnění společenského subjektu a přenesení jeho odpovědnosti na „objektivní příčiny“ koresponduje s postavením individua ve struktuře umění, které svoji tvůrčí aktivitu dává do služeb nadosobní, kolektivní vývojové tendence. Jistota objektivního vědeckého poznání na jedné straně a nalezení způsobu jak porozumět životní realitě na straně druhé mají nejen stejná východiska, ale platí za to i stejnou daň: v obou případech je subjekt zbaven své vlastní odpovědnosti, zůstává mu jen povinnost řídit se zájmem celku, plnit funkci v systému. V rámci vědeckého poznání nemusí být absence etického rozměru ani postřehnuta. V horizontu společenských jevů je tomu však jinak, mimo jiné i proto, že slova zde snadněji přecházejí v činy. Další výzva, kterou Mukařovský adresoval inteligenci, má stále ještě svůj logický základ ve strukturním modelu společnosti: „Je třeba říci a stále opakovat inteligenci: Měj na vědomí, že jediná tvá síla a jediná tvá důležitost je v oddané službě celku. Uvědom si, že není štěstí v privilegiích, ale v bratrské solidaritě všech složek společnosti, z nichž každé připadá úkol stejně nezbytný...“²¹ V roce 1948 dělil však tato slova už jen krok od jejich zruďné ideologické a politické realizace.

Víra, že objektivní poznání tvoří jediný spolehlivý základ společenského uspořádání i vědy, vrátila Mukařovskému vědomí řádu a ovladatelného fungování věcí. Tato iluze však netrvala dlouho: zatímco vývoj událostí odhaloval scestnost představ o individuu sloužícím systému, strukturalistická noetika, inspirovaná kdysi marxismem, vplývala bez překážek do marxistické ideologie politického režimu. Výroky typu – „jen rozkládající se kapitalismus dovedl vytvořit teorii, že hodnota uměleckého díla je vlastně v tom, jak vyjadřuje osobnost svého původce – žádná velká doba kultury neznala tohoto směšného předsudku“²² – leží už za hranici vědeckého myšlení.

Dílo J. Mukařovského z let 1945–1948 vydává svědectví o zvláštním propojení lidského a vědeckého přístupu a o důsledcích tohoto vztahu v jedné i druhé sféře. To, co se událo, nemohu, ani nechci soudit. Brání mi v tom i skutečnost, že obě složky v osobnosti autora – člověka i vědce – vidím ve vzájemné podmíněnosti jako celek, jenž může sám sebe zničit, nikoli však zbavit se jedné nebo druhé části.

21 *Lidové noviny* 22. 5. 1948.

22 Tamtéž.

Zbývá tedy jedině poučení: odpovědnost sobě samému lze mít za životní břemeno, stejně jako za překážku v exaktním poznání. V životě i ve vědě však přicházejí okamžiky, kdy právě tato etická dimenze bytí zachraňuje vnitřní integritu člověka a nedovoluje proměnit ho v poslušně sloužící nástroj.